

6. Офіційний сайт МВС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/>.

7. Звіт Департаменту кадрового забезпечення МВС України (Форма № 3) про якісний склад кадрів, прийнятих та звільнених працівників станом на 1 січня 2012 р. (група № 37 “Начальницький склад слідчих апаратів органів внутрішніх справ України”).

Надійшла до редакції 07.05.2012

В.Г. Уваров

кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.1

РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ АКТІВ ТА ПРЕЦЕДЕНТНОЇ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Аналізуються проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства, приведення його у відповідність до європейських стандартів та Конституції України.

***Ключові слова:** права і свободи людини, верховенство права, прецедент, практика Європейського Суду з прав людини.*

Анализируются проблемы реформирования уголовно-процессуального законодательства, приведения его в соответствие с европейскими стандартами и Конституцией Украины.

***Ключевые слова:** права и свободы человека, верховенство права, прецедент, практика Европейского Суда по правам человека.*

Problems of reforming of criminal-procedural legislation, leading it to corresponding to European standards and Ukrainian Constitution are analysed.

***Keywords:** human rights and freedom, supremacy of law, precedent, European Court on human rights practice.*

Постановка проблеми. Згідно зі ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Суд не може застосувати закон, який регулює правовідносини, що розглядаються, інакше як міжнародний договір. Водночас міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Конституції України. Актуальність досліджуваної проблеми обумовлюється зростаючими вимогами до забезпечення верховенства права у сфері кримінального судочинства, зростаючою юридичною освіченістю громадян

та їх активністю щодо захисту своїх прав і свобод, наявністю невідповідності процесуального законодавства міжнародним правовим актам. Кримінально-процесуальне законодавство України в багатьох аспектах так і не приведене у відповідність не тільки до рішень Європейського Суду з прав людини, а й до чинної конституції держави.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми показує, що проблеми реформування процесуального законодавства постійно перебувають у центрі уваги науковців [1-16]. Однак існуючі публікації не вичерпують всю складну проблему, а швидше утворюють фундаментальну базу для її подальшого дослідження.

Мета даної роботи – визначити шляхи реформування процесуального законодавства в контексті міжнародних правових актів та прецедентної практики Європейського Суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. У Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.), яку Україна ратифікувала 17 липня 1997 р., визначено основні права і свободи людини, а при виконанні зобов'язань за міжнародним договором слід враховувати тлумачення Європейського Суду з прав людини. Це впливає зі ст. 32 Конвенції, згідно з якою юрисдикція Суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї. Прецедентна практика Європейського Суду з прав людини стає важливим джерелом кримінально-процесуального права України.

Європейський Суд з прав людини, що діє на основі Європейської конвенції з прав людини, підписаної у Римі 1950 р., діяв і діє нині як орган, що вирішує позови громадян до держави, пов'язані із захистом прав і свобод людини, ставить за мету забезпечення верховенства права. Кількість звернень до Суду постійно зростає, а його рішення все більше стосуються як тлумачення права, так і проблем його недосконалості. Суд може робити консультативні висновки з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї (ст. 47 Конвенції), що для України має дуже важливе значення на сучасному етапі судово-правової реформи.

Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. визначено фундаментальні для правової системи України положення: Суди мають застосовувати при розгляді справ практику Європейського суду з прав людини як джерело права (ст. 17); законодавчий орган держави (орган представництва) має здійснювати експертизу та перевірку чинних законів і підзаконних актів на відповідність Конвенції та практиці Європейського Суду з прав людини (ст. 19) [1].

Це положення надало не тільки можливість для українських суддів прямо посилатися у відповідних судових рішеннях на практику Суду (посилання на норми Конвенції та рішення Європейського Суду

з прав людини – це не право суддів, а їх обов'язок), а й зобов'язує законодавчий орган України реформувати чинне процесуальне законодавство, приводячи його у відповідність до прецедентної практики Європейського Суду з прав людини.

Прецедент – правило поведінки в конкретній ситуації, яке стає обов'язковим у розв'язанні аналогічних проблем. Прецедентне право – це не все рішення в цілому, а лише та його частина, що має назву *ratio decidendi* (вирішальний довід, аргумент, принцип, на якому воно ґрунтується) [16, с. 78].

Під прецедентами Європейського Суду з прав людини прийнято розуміти не самі розглянуті справи, а ті основоположні принципи і висновки щодо тлумачення й застосування норм Конвенції, які було вироблено при розгляді справ і викладено в судових рішеннях, яке може використовуватись для врегулювання інших аналогічних ситуацій.

На сучасному етапі судово-правової реформи, виходячи з Конституції України та Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» прецедентна практика Європейського Суду з прав людини – це: по-перше, джерело права; по-друге, джерело правових норм, зорієнтованих на забезпечення верховенства права через застосування міжнародного права на території суверенної держави, а отже норм, які застосовуються, незважаючи на те, щодо якої країни винесено те чи інше рішення, норм, що мають більшу юридичну силу, ніж самі закони України, але застосовується лише за умови непротириччя конституції держави.

Існування прецедентів Європейського Суду з прав людини, як свого роду унікального джерела правових норм, обумовлюється, як правило, прогалинами в праві чи неоднозначним його розумінням та базується на ч. 1 ст. 32 самої Конвенції, в якій сказано: "Юрисдикція Суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї і які передаються йому на розгляд відповідно до статей 33, 34 і 47", а також на ч. 1 ст. 46 про обов'язок держав-учасниць Конвенції виконувати рішення Суду.

З огляду на те що в Україні набирає обертів нова хвиля реформування кримінально-процесуального законодавства, рішення Європейського Суду з прав людини у своїй системності надають певні концептуальні моделі законотворчої діяльності.

Спробуємо проаналізувати в контексті викладеного деякі положення нового проекту КПК України, розробленого під егідою Міністерства юстиції України (далі – Проект).

У статті 1 Проекту зазначається «Кримінальне процесуальне законодавство становлять відповідні положення Конституції України, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та цей Кодекс».

На наш погляд, для усунення можливих колізій уже в цій нормі слід визначити такі положення :

«Порядок провадження у кримінальних справах на території України визначається Конституцією України, міжнародними договорами України, рішеннями Конституційного Суду України, цим Кодексом, законами України та прецедентною практикою Європейського Суду з прав людини.

Норми Конституції України мають найвищу юридичну силу. У разі, якщо норми цього Кодексу суперечать міжнародному договору України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору, який не суперечить Конституції України.

У разі, якщо норми цього Кодексу суперечать рішенням Європейського Суду з прав людини, застосовуються положення відповідного рішення, які не суперечать Конституції України».

Європейський Суд з прав людини, у справі «Шабельник проти України» констатував: заявник був допитаний у якості свідка, зізнався в процесі такого допиту у відсутності адвоката у вчиненому злочині; брав участь у відтворенні обстановки і обставин злочину в якості свідка і без захисника, де підтвердив свої зізнання; скаржився на те, що в основу обвинувачення покладено докази, здобуті незаконним шляхом.

Суд установив, що засудження ґрунтується на показаннях, здобутих з порушенням права особи «на мовчання та права не свідчити проти самого себе» та з перешкодами для здійснення права на захист.

З даного рішення впливає право кожного учасника процесу користуватись допомогою захисника. Дане рішення Європейського Суду з прав людини вчасно не було прийнято до уваги законодавчим органом нашої держави і лише при провадженні в Конституційному Суді у справі Ігоря Голованя було визначено, що правом користуватись правовою допомогою захисника має будь-яка особа, яка вступає у кримінально-процесуальні правовідносини. Це ініціювало необхідні зміни в КПК України щодо розширення права на захист.

Між там право користуватись юридичною допомогою захисника в Проекті щодо різних учасників процесу чітко так і не визначено. Зокрема, щодо свідка, то передбачено право «користуватись правовою допомогою при наданні пояснень, показань» (ст. 65), а щодо потерпілого, то визначено лише право «мати представника» (ст. 59).

Звужено права на захист і при визначенні кола осіб, що можуть здійснювати функцію захисту. У статті 47 Проекту зазначається «Захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинувачуваного, а також особи, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру».

Між тим "Основні принципи, що стосуються ролі юристів", прийняті восьмим Конгресом ООН 27 серпня 7 вересня 1990 р., передба-

чають, що «кожна людина має право звернутися до будь-якого юриста за допомогою для захисту і відстоювання своїх прав та захисту їх на всіх стадіях кримінального судочинства» (принцип 1).

Конституція України стверджує одне просте правило: кожен є вільним у виборі захисника.

Конституційний Суд України у своєму рішенні у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) вирішив, що правом на юридичну допомогу користується будь-яка особа незалежно від її правовідносин з органами влади, а положення частини другої статті 59 Конституції України треба розуміти так, що особа під час допиту її як свідка в органах дізнання, досудового слідства чи дачі пояснень у правовідносинах з цими та іншими державними органами має право на правову (юридичну) допомогу від обраної за власним бажанням особи в статусі адвоката, що не виключає можливості отримання такої допомоги від іншої особи, якщо законами України щодо цього не встановлено обмежень.

Практика Європейського Суду з прав людини підтверджує правильність такого широкого тлумачення поняття суб'єктів захисту. І якщо на сьогодні захисниками окрім адвокатів можуть виступати й інші фахівці у галузі права, то запровадження вищезгаданої норми Проекту суперечитиме ст. 22 Конституції України, оскільки звужує права людини. Між іншим і права самого захисника в ст. 49 Проекту порівняно з правами, наданими йому чинним КПК України, значно звужені, що є недопустимим.

У статтях 59, 65 Проекту потерпілий та свідок відповідно чомусь позбавлені права власноручно викладати свої показання в протоколі допиту, що може бути теж розцінено як недотримання положень ст. 22 Конституції України.

Немало питань викликає запровадження так званого спрощеного провадження. У статті 332 Проекту зазначається «Суд має право, якщо проти цього не заперечують сторони та потерпілий, визнати недоцільним дослідження доказів стосовно тих обставин, які ніким не оспоруються. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють сторони зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку».

За такої моделі, як слушно зазначає В. М. Тертишник, принцип істини замінюється принципом формальності: якщо обвинувачений не визнає себе винним, суд намагається його викрити, якщо ж він визнає себе винним – істина суду уже не цікавить, оскільки суд, щільно закриваючи для себе всі шляхи для її пізнання, «впевнено крокує до винесення вироку», не досить піклуючись про його законність і справедливість,

а законодавець, щоб не створювати йому незручностей можливою помилкою, виключає можливість апеляційного оскарження такого вироку. Ось так вимальовується безконфліктна модель тихого правосуддя.... Найкраще судочинство те, яке дозволяє собі бути зайвим, але не байдужим. Наша держава не така багата, щоб дозволити собі дешеве правосуддя, а потім витратитись на виправлення судових помилок... За своїм змістом зазначена новела суперечить принципу презумпції невинуватості, закріпленому в ст. 62 Конституції України та ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, де, зокрема, зазначається, що «кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, щоб його засудження і вирок були переглянуті вищестоящою судовою інстанцією згідно з законом» [12, с. 307-308].

Висновок. На даному етапі судово-правової реформи необхідно здійснити системний аналіз рішень Європейського Суду з прав людини та забезпечити їх застосування при законотворчій діяльності, дотримуючись суверенітету України, Конституції України та принципу верховенства права.

Бібліографічні посилання

1. Банчук О. Розумний строк розгляду справ у суді: Європейські стандарти та українські реалії [Практика Європейського Суду] // Адвокат. – 2005. - №11. – С.7-10.
2. Бартовицук О. Судовий розгляд у розумні строки: мрії чи реальність? [Європейський Суд з прав людини] // Право України. – 2006. - №7. – С.46-48.
3. Буткевич В.Г. Маляренко В.Т. Європейський Суд з прав людини та українське судочинство: питання взаємодії // Вісник Верховного суду України. – 2004. - №4. – С.2-8.
4. Головатий С. Нові можливості щодо захисту прав людини в Україні // Практика Європейського Суду з прав людини: Рішення. Коментарі. – 1999. – №1. – С.11.
5. Гом'єн Донна. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини / Пер. з англ. Т. Іваненко та О. Павличенка. – Львів, 2000.
6. Джемі Майкбрайд. Європейська Конвенція з прав людини та кримінальний процес. – К., 2010.
7. Застосування в українському судочинстві прецедентної практики Європейського Суду з прав людини // Віче. – 2007. - №18. – С.34-36.
8. Іваницький С.О. Право особи на розгляд її справи незалежним і безстороннім судом у світі рішень Європейського Суду з прав людини // Вісник Верховного Суду України. – 2005. - №12. – С.21-23.
9. Климович О. Застосування прецедентної практики Європейського Суду з прав людини судами України // Адвокат. – 2002. - №2-3. – С.38-39.
10. Колесник Р. Справи українські: позови проти України в Європейському Суді // Український юрист. – 2005. - №7. – С.34-41.
11. Тертишник В. Верховенство права і закону // Право України. – 2010. - №6. – С. 87-92.
12. Тертишник В.М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України: Монографія. – Дніпропетровськ, 2009.
13. Третьяков Д.М. Застосування в українському судочинстві прецедентної практики Європейського Суду з прав людини // Віче. – 2007. - № 18. - С. 34.
14. Шевчук С.В. Судовий прецедент у діяльності Європейського Суду з прав людини. Бюлетень Міністерства Юстиції України. – 2007. - № 5. - С. 110.
15. Шемшученко Ю. Вибране. – К., 2005. – С. 62-212.
16. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С.Шемшученко (гол. редкол. та ін.). – К., 1998. – Т. 5.

Надійшла до редакції 20.10.2011